

ԹՈՒՐՔ-ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ ՎՐԱՍՏԱՆՈՒՄ

Արաքս Փաշայան

Վրաստանը էթնիկ և դավանական առումով բարդ խճանկար ունեցող երկիր է: Այստեղ բնակվում են թե՛ քրիստոնյա, թե՛ իսլամ փոքրամասնություններ: Մուսուլմանները բնակչության մոտ 9,9 տոկոսն են: Նրանց մեջ կան երկու հիմնական մեծ խմբեր՝ սուննիադավան էթնիկ վրացիները, որոնք բնակվում են Թուրքիային սահմանակից Աջարիայում¹ և շիադավան ադրբեջանցիները, ովքեր հավաքական ձևով ապրում են Քվեմո-Քարթլի (ադրբեջանական տարբերակով՝ Բորչալու) նահանգում, ինչը նկատի է առնում Ադրբեջանի և Հայաստանի սահմանակից Մառնեուլի, նաև Գարդաբանի, Բոլնիսի և Դմանիսի շրջանները: Մուսուլմաններ կան նաև Վրաստանի այլ շրջաններում, այդ թվում՝ Թբիլիսիում: Իսլամադավան են նաև Պանկիսի կիրճում բնակվող և վայնախյան էթնիկ խմբին պատկանող քիստերը (մոտ 12.000), որոնց շրջանում տարածված է սուֆիականությունը:

Հատկանշական է, որ Վրաստանում իսլամական էթնոդավանական փոքրամասնություններին առնչվող գործընթացները, որոնց վրա շատ դեպքերում զգալի է արտաքին դերակատարների ազդեցությունը, ժամանակ առ ժամանակ որոշակի հնչեղություն են ձեռք բերում՝ ուրվագծելով մասնավորապես թուրք-իսլամական գործոնի նշանակությունը: Այս տեսանկյունից առանձնապես կարևոր են այն գործընթացները, որոնք տեղի են ունենում ադրբեջանական երկրամասում²:

¹ Իսլամը ներկայիս Աջարիայի տարածք է ներթափանցել 16-17-րդ դարերում, երբ Օսմանյան կայսրությունը նվաճեց Վրաստանի հարավային շրջանները: Մուսուլմաններն Աջարիայի բնակչության 30 տոկոսն են:

² 1989թ. խորհրդային շրջանում Վրաստանում ապրում էր մոտ 307,6 հազար ադրբեջանցի: 2002թ., վերջին մարդահամարի տվյալներով, ադրբեջանցիների թիվը նվազել է մինչև 284,8 հազար: Ադրբեջանական տվյալներով՝ Վրաստանում ապրում են կես միլիոն և նույնիսկ ավելի ադրբեջանցիներ:

Վրաստանի ադրբեջանցիների խնդիրները

Վրաստանի ադրբեջանցի գործիչների համոզմամբ՝ իշխանությունները խտրական քաղաքականություն են վարում ադրբեջանական փոքրամասնության նկատմամբ: Վրաստանի ադրբեջանցիների շրջանում ձևավորվել է որոշակի դիսկուրս, ինչի արդյունքում սահմանվել են ադրբեջանական համայնքի հիմնահարցերը, որոնք գլխավորապես սոցիալ-տնտեսական և մշակութային ուղղվածություն ունեն: Ադրբեջանցի գործիչներն առանձնացնում են երեք հիմնական և անհետաձգելի խնդիրներ, որոնք կապված են հողի սեփականաշնորհման¹, ազգային կրթության և լեզվի² հետ: Կան նաև այլ խնդիրներ, որոնք վերաբերում են պետական պաշտոններում ադրբեջանցիների ներգրավման անհրաժեշտության, ադրբեջանական տեղանունների վրացականացման անթույլատրելիության, ադրբեջանական ազգային տարածքներում ենթակառուցվածքների զարգացման, գործազրկության կրճատման և այլևայլ իրողությունների հետ: Ադրբեջանցի գործիչների պնդմամբ՝ ի տարբերություն ինքնավարության պահանջով հանդես եկող ջավախահայերի, ադրբեջանցիների պահանջները քաղաքական բնույթ չեն կրում: Սակայն Թբիլիսիի տեսանկյունից՝ դրանք առավելապես քաղաքական ենթատեքստ ունեն:

Վրաստանի ադրբեջանցիների շրջանում հասարակական շարժումները վերջին շրջանում առավել ընդլայնվել և համակարգվել են: Դրանք շատ դեպքերում համարժեք արձագանք են գտնում միջազգային տարբեր լրատվամիջոցների կողմից: Առավել տարածված է այն տեսակետը, որ Վրաստանում իսլամական գործոնի ակտիվացումը հետաքրքրում է տարածաշրջանային մի քանի պետությունների, որոնցից են հատկապես Ռուսաստանը և

¹ Հողի խնդիրն առաջ է եկել նախագահ Է.Շևարդնաձեի օրոք իրականացված ագրարային բարեփոխումների ժամանակ, ինչի արդյունքում հիմնականում հողագործությամբ և գյուղատնտեսական ապրանքների վաճառքով զբաղվող ադրբեջանցիների մեծ մասը դուրս մնաց հողի սեփականաշնորհման գործընթացից և ներկայում ստիպված է աշխատել վարձակալած և վրացիներին պատկանող հողակտորներում: Առկա խնդրի հիմնական պատճառներից մեկն այն է, որ իշխանությունները սահմանային շրջանները համարում են կարևոր ռազմավարական վայրեր և հրաժարվում են սեփականացնել ադրբեջանցիների հողակտորները:

² 2005թ. Կրթության մասին օրենքի համաձայն՝ Վրաստանի բոլոր դպրոցները պետք է անցնեն վրացական ուսուցման համակարգին՝ պահպանելով ազգային լեզվի ուսուցումը, ինչը սկսեց կիրառվել 2009թ. սեպտեմբերից: Նմանօրինակ որոշումը կապված է վրացական հասարակության մեջ էթնոդավանական փոքրամասնությունների արդյունավետ ինտեգրման՝ իշխանությունների վարած քաղաքականության հետ: Այս հանգամանքը բացասաբար է դիտարկվում ադրբեջանցիների կողմից, որոնք վրացերեն չգիտեն և ձգտում են ադրբեջաներենը դարձնել տարածաշրջանային պաշտոնական լեզու:

Թուրքիան: Հատկանշական է, որ Վրաստանի ադրբեջանական փոքրամասնությանը վերաբերող խնդիրները ժամանակ առ ժամանակ քննարկվում են Ադրբեջանի հասարակական և քաղաքական տարբեր շրջանակներում:

Ադրբեջանի պարագան

Ըստ պաշտոնական տեսակետի՝ Բաքուն չի կիսում ադրբեջանցիների այն մտայնությունը, թե իշխանությունները նրանց նկատմամբ խտրական քաղաքականություն են իրականացնում, այլ ստեղծված հիմնահարցերը փորձում է բացատրել Վրաստանում առկա սոցիալ-տնտեսական խնդիրներով և ադրբեջանցիների՝ վրացերենին չտիրապետելու հանգամանքով: Բաքուն առերևույթ ի ցույց է դնում, որ չի միջամտում ադրբեջանցիների ներքին խնդիրներին և ձգտելով պահպանել ռազմավարական գործընկերությունը Թբիլիսիի հետ՝ ամեն կերպ փորձում է զսպել ադրբեջանական համայնքի գործողությունները: Ասվածի ապացույցն է մարտի 10-ին Ադրբեջանի ներքին գործերի նախարարության աշխատակիցների կողմից Վրաստանի ադրբեջանցիների ազգային ասամբլեայի նախագահ Դաշգրն Գյուլամամեդովին ձերբակալելու փաստը¹: Մինչ այդ Գյուլամամեդովը վրացական իշխանություններից պահանջել էր դադարեցնել ազգային խտրականությունն ադրբեջանցիների նկատմամբ, ադրբեջաներենը դարձնել պետական լեզու:

Չնայած ադրբեջանցիների խնդիրների նկատմամբ Բաքվի արտաքուստ զսպված դիրքորոշմանը, իրականում պատկերը որոշակիորեն այլ է: Հենց Ադրբեջանում են գործունեության պարարտ հող գտնում Վրաստանի ադրբեջանցի ակտիվիստները: Նույն Ադրբեջանում են տեղի ունենում Վրաստանի ադրբեջանական կամ իսլամական տարաբնույթ կազմակերպությունների համագումարները: Պատահական չէ, որ 2006թ. օգոստոսին Բաքվում ստեղծվեց Վրաստանի ադրբեջանցիների միջազգային խորհուրդը՝ Ադրբեջանի մայրաքաղաքում շտաբ-բնակարանով: Ի դեպ, կառույցի նախագահ ընտրվեց թբիլիսաբնակ էթնիկ ադրբեջանցի Ֆազիլ Ալիևը², ով հետագայում՝ 2007թ., մասնակցեց Վրաստանի նախագահական ընտրություններին, իսկ նույն Դ.Գյուլամամեդովն ընտրվեց նախագահության անդամ³:

¹ В Баку арестован президент Национальной ассамблеи азербайджанцев Грузии, 11.03.2009, <http://www.regnum.ru/news/1135548.html>

² Տե՛ս Ա.Փաշայան, Ընտրությունները Վրաստանում. ադրբեջանական գործոն, <http://www.noravank.am/am/?page=theme&thid=5&nid=992>

³ Создан Международный Совет Азербайджанцев Грузии, http://news.bakililar.az/news_sozdan_mejdunarodnyy_sove_317.html

Մեծ թիվ են կազմում մասնավորապես ադրբեջանական լրատվամիջոցներին Վրաստանի ադրբեջանցի հասարակական-քաղաքական գործիչների տված հարցազրույցները, Ադրբեջանում նրանց մամլո ասուլիսները: 2008թ. դեկտեմբերի վերջին ադրբեջանական «Թրենդ նյուզ» լրատվական գործակալության հետ հեռախոսազրույցում Վրաստանի ադրբեջանական «Հեյրաթ» ազգային շարժման առաջնորդ Ալիբալա Ասկերովը, ամփոփելով 2008 թվականը, արձանագրել է, որ վրացական իշխանություններն ադրբեջանական խնդիրների լուծման ուղղությամբ որևէ քայլ չեն ձեռնարկել և չեն կատարել իրենց խոստումները, չի ստեղծվել էթնիկ փոքրամասնությունների խնդիրներով զբաղվող որևէ պետական մարմին¹:

2009թ. հունվարին «Նորություններ-Ադրբեջան» լրատվական գործակալությունը տարածել է Վրաստանի ադրբեջանական կոնգրեսի նախագահ Ալի Բաբանի այն տեսակետը, թե չնայած այն փաստին, որ օգոստոսյան պատերազմի ընթացքում ադրբեջանցիները եղել են վրացիների կողքին, նյութական օգնություն ցույց տվել փախստականներին, Թբիլիսիի համար նրանք երկրորդ կարգի մարդիկ են, ովքեր կարևորվում են միայն ընտրությունների ժամանակ²:

Մարտի վերջին Ադրբեջանցիների համաշխարհային կոնգրեսի փոխնախագահ և պառլամենտական Սաբիր Ռուսթամխանլին «Թրենդ նյուզին» հայտնել է, որ Վրաստանում գործում է ադրբեջանցիներին արտաքսելու գաղտնի ծրագիր, որի արդյունքում ադրբեջանական դպրոցները բռնությամբ վրացականացվում են, վերջիններիս իրավունքները ոտնահարվում են, այնպիսի պայմաններ են ստեղծվում, որ ադրբեջանցիները, ովքեր մեծ դեր են խաղացել Վրաստանի պատմության մեջ, հեռանան երկրից³:

Թուրքիայի պարագան

Վրաստանում թուրք-իսլամական գործոնի պահպանումը և ակտիվացումն առանձնապես հետաքրքրում է Թուրքիային, որը Սպիտակ տան հետ համաձայնեցված կերպով այլևս ներգրավվել է Վրաստանի համար ռազմավարական նշանակություն ունեցող մի շարք ոլորտներում: Թուրքիան, որը Կովկասը համարում է իր ավանդական ազդեցության շրջանը,

¹ Azerbaijanis in Georgia complain of their unsolved problems in 2008, 30.12.08, <http://news-en.trend.az/important/opinion/1384989.html>

² Ali Babayev: Azerbaijanis, residing in Georgia, remain second-grade people in the eyes of official Tbilisi, <http://www.today.az/view.php?id=50088>

³ Azerbaijanis' rights violated in Georgia: World Azerbaijanis Congress, 29.03.09, <http://news-en.trend.az/society/rights/1446583.html>

Վրաստանում իսլամականացմանը միտված քայլեր սկսեց ձեռնարկել դեռևս 1990-ականներից, երբ զգալի թվով թուրք քարոզիչներ Վրաստանում, մասնավորապես՝ Աջարիայում, որոշակի գործունեություն ծավալեցին: Վրաստանում սկսեց տարածում գտնել նաև թուրք աստվածաբան Ֆեթուլլահ Գյուլենի շարժումը: Հատկանշական է, որ 2006թ. հունիսի 20-ին Թուրքիայի Էրզրում քաղաքում Վրաստանի իսլամական փոքրամասնությունների մի շարք ներկայացուցիչների կողմից ստեղծվեց Վրաստանի Իսլամական դեմոկրատական կուսակցությունը: Անկախ կուսակցության հետագա ճակատագրից, ակնհայտ է, որ Թուրքիան ձգտում է աջակցել Վրաստանի մուսուլմանների կոնսոլիդացմանը¹: Պատահական չէ, որ հենց Թուրքիան է աջակցում Վրաստանում թուրք-մեսիսթեթիկների հայրենադարձությունը:

Հետո թուրքական և ադրբեջանական ՁԼՄ-ում տեղեկություններ հայտնվեցին, որ Բաքուն և Անկարան պատրաստվում են ճնշումներ գործադրել Վրաստանի վրա՝ պահանջելով իրական ինքնավարություն տալ Աջարիային, Քվեմո-Քարթլին նույնպես դարձնել ինքնավարություն, կազմակերպել թուրք-մեսիսթեթիկների հայրենադարձությունը: Մասնավորապես՝ ադրբեջանական ՁԼՄ-ում զետեղված տեղեկությունների համաձայն՝ Ադրբեջանը նպատակ ունի քաղաքացիություն տալ Քվեմո-Քարթլիի ադրբեջանցիներին²: Թե՛ թուրքական, թե՛ ադրբեջանական ՁԼՄ-ում և թե՛ Վրաստանի ադրբեջանցի գործիչների կողմից հնչել է այն տեսակետը, որ Վրաստանի տարածքային ամբողջականության պահպանման միակ երաշխիքը Վրաստանը դաշնության վերածելն է:

Եզրակացություններ

Վրաստանում թուրք-իսլամական գործոնի ակտիվացումը նկատի է առնում ոչ միայն էթնոքաղաքական պահանջների աշխուժացում (իսկ հեռանկարում նաև՝ անջատողական պահանջներ) իսլամական առանձին շրջանակներում, այլև՝ ժողովրդագրական աճ հոգուտ թուրքական կամ իսլամական տարրի, ինչն առավել կամրապնդվի Սամցխե-Ջավախքում թուրք-մեսիսթեթիկների հնարավոր վերաբնակեցման պարագայում: Զուգահեռաբար և համատեղ ձևով թուրքական տարրի ներկայացվածությունը Քվեմո-

¹ Տե՛ս Ա.Փաշայան, Իսլամական գործոնը Վրաստանում, <http://www.noravank.am/am/?page=theme&thid=5&nid=509>

² Տե՛ս Турция и Азербайджан, чтобы защитить экономические интересы, используют свои меньшинства в Грузии, <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/142570>

Քարթլիում և Ջավախքում կվերացնի Թուրքիայի և Ադրբեջանի միջև առկա անջրպետը: Սա այն հարցն է, որն անմիջականորեն կապ ունի նաև Հայաստանի ազգային շահերի հետ, քանի որ նման զարգացումների դեպքում Հայաստանը բոլոր կողմերից կհայտնվի թուրքական տարրի շրջափակման մեջ:

Ցանկացած պահի թե՛ Անկարան և թե՛ Բաքուն Թբիլիսիի դեմ որպես կռվան կարող են օգտագործել հենց թուրք-իսլամական գործոնը, ինչը, օրինակ, Օսմանյան կայսրության ժառանգորդ Թուրքիայի համար առավելապես կապված է իր կովկասյան քաղաքականության հետ: Անհրաժեշտության դեպքում Ադրբեջանի իշխանություններն իրենց հերթին կարող են որոշակի քաղաքական ուղղվածություն հաղորդել ադրբեջանական շարժումներին: Այլ բան է, որ ներկա փուլում Ադրբեջանին (որը լարված հարաբերություններ ունի Հայաստանի հետ) նման գործելակերպը ձեռնտու չէ:

Չի բացառվում, որ Վրաստանում թուրք-իսլամական գործոնի ակտիվացման դեպքում Բաքուն և Անկարան գործեն համատեղ: Ի վերջո Աջարիայով և Քվեմո-Քարթլիով են անցնում թե՛ Թուրքիայի և թե՛ Ադրբեջանի համար կենսական նշանակություն ունեցող այնպիսի կոմունիկացիաներ, ինչպիսիք են Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան և Բաքու-Սուփսա նավթամուղերը, Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթգիծը:

Հատկանշական է, որ վրացական փորձագիտական հանրությունը Վրաստանում թուրք-իսլամական գործոնի նշանակությանը գրեթե չի անդրադառնում: Չի կարևորվում նաև Վրաստանում հայկական տարրի հետ համագործակցության կարևորությունը, ինչը մեր համոզմամբ, կարող է Վրաստանի (նաև Հայաստանի) համար շահեկան լինել տարածաշրջանում թուրքական էքսպանսիան դիմագրավելու առումով: